

ПРИНЦИП РІВНОСТІ СТОРІН ПРИ УКЛАДЕННІ ДОГОВОРУ МІЖ ЮРИДИЧНИМИ, ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ ТА ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ**PRINCIPLE OF EQUALITY OF PARTIES WHEN CONCLUDING A CONTRACT BETWEEN LEGAL ENTITIES INDIVIDUALS AND ARMED FORCES OF UKRAINE**

**Булеца С.Б., д.ю.н., професорка,
завідувачка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**

Воєнний стан вплинув на державні органи, включаючи договірні, та спричинив проблеми щодо рівності сторін у договорі. Воєнний стан захищає незалежність та територіальну цілісність України, відбиває збройний напад та забезпечує національну безпеку. Воєнний стан може тимчасово обмежувати конституційні права та свободи. Правовий статус сторін договору визначається принципом рівності сторін, що гарантує відсутність переваги жодної зі сторін. Хоча українське законодавство забезпечує рівність договірних сторін, співпраця має важливі елементи, які змінюють реальний баланс інтересів. Рівність у цивільному праві лежить в основі добросовісності та справедливості, які впливають одна на одну. Конституційний Суд України наголошує на необхідності чітких і зрозумілих правових вимог щодо дотримання конституційних принципів, особливо цивільних і договірних прав, таких як рівність і справедливість. Договори між організаціями та Збройними Силами України (ЗСУ) в Україні ґрунтуються на рівності, як зазначено в Цивільному кодексі. Однак постачання військових, медичних або інших життєво необхідних товарів вимагає вищої якості, стандартів та термінів, що створює навантаження на організації. Відповідно до Конституції України та спеціального законодавства про оборону, відхилення від рівності можуть бути виправдані з метою збереження національної безпеки та оборони. Відхилення від цього принципу повинні бути пропорційними, виправданими оперативною необхідністю та не порушувати основних прав договірної сторони. У рідкісних випадках вони можуть бути використані для зміцнення оборони держави. Договір може бути розірваний в односторонньому порядку лише в тому випадку, якщо це передбачено договором; в іншому випадку рішення приймає суд. Формальна рівність сторін в договорах із Збройними Силами України вимагає вдосконалення процесів, що поєднують інтереси національної безпеки з чесним залученням, відкритістю та ефективним використанням ресурсів громадянського суспільства.

Ключові слова: збройні сили України, договір, принцип рівності сторін, юридична особа, фізична особа, організація, цивільні правовідносини.

The introduction of martial law has affected the activities of various state bodies, including contractual ones, and raised questions regarding the principle of equality of the parties to a contract. The essence of martial law is to prevent threats, repel armed aggression, ensure national security and eliminate threats to the independence and territorial integrity of Ukraine. However, during martial law, some constitutional rights and freedoms may be temporarily restricted. The principle of equality of parties in contract law determines the legal status of the parties to a contract, ensuring that no party has an advantage over the other. The article emphasises that although Ukrainian legislation formally guarantees the equality of parties in contractual relations, cooperation has significant features that affect the real balance of interests. The principle of equality in civil law is the basis for the principles of good faith and justice, which influence each other. The Constitutional Court of Ukraine emphasises the importance of clear and unambiguous legal norms for the observance of constitutional principles, in particular civil and contractual principles such as equality and justice.

In Ukraine, contractual relations between organisations and the Armed Forces of Ukraine (AFU) are based on the principle of equality of the parties, enshrined in the Civil Code of Ukraine. However, the supply of military equipment, medical equipment or other critical goods entails increased requirements for quality, compliance with standards and strict deadlines, which puts additional pressure on organisations. Deviations from the principle of equality may be justified if necessary to ensure national security and defence, as provided for in the Constitution of Ukraine and special legislation in the field of defence. Deviations from this principle must be proportionate, justified by operational necessity and not result in the violation of the fundamental rights of the other party to the contract. They may be applied only in exceptional cases when it is really necessary to ensure the country's defence capability. A treaty may be terminated unilaterally only if provided for in the treaty; otherwise, the issue shall be resolved in court.

It should be noted that formal equality of the parties in agreements with the Armed Forces of Ukraine requires further improvement of mechanisms of interaction that combine national security interests with honest partnership, transparency and effective use of civil society resources.

Key words: armed forces of Ukraine, contract, principle of equality of parties, legal entity, individual, organisation, civil legal relations.

24 лютого 2022 року у світовому ландшафті відбулися значні зміни, коли знову з'явилася фраза «війна в Європі». З початком повномасштабного збройного вторгнення та агресії проти України, введення воєнного стану суттєво вплинуло на суспільство та діяльність багатьох суспільних інституцій, в тому числі договірної. Більш того, ті актуальні проблеми та реформи цивільного законодавства, які проводяться, набули нових граней. Оскільки, введення воєнного стану на території України, значно вплинуло на укладення договорів та дотримання принципів їх укладення, потребує більш детального розгляду, а саме принципу рівності сторін.

Сутність режиму воєнного стану полягає у забезпеченні безперешкодної та швидкої можливості відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози незалежності України, її територіальної цілісності шляхом надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим

адміністраціям та органам місцевого самоврядування необхідних для цього окремих повноважень. Як наслідок, окремі конституційні права і свободи людини і громадянина можуть бути тимчасово (на період дії воєнного стану) обмежені. Сутність обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану, в свою чергу, пояснюється особливістю режиму їх захисту державою в цей час. Наприклад, у мирний час проникнення до житла та проведення в ньому обшуку допускається виключно на підставі судового рішення (за винятком окремих випадків), а під час воєнного стану для проникнення до житла та проведення в ньому огляду рішення суду не вимагається. Тому виникає питання чи може бути дотриманий принцип рівності сторін договору в умовах воєнного стану?

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану з метою забезпечення оборони і безпеки держави обмежуються права і свободи громадян України, іноземців, осіб

без громадянства, діяльність організацій незалежно від організаційно-правових форм і форм власності, права їх посадових осіб. Громадяни, організації та їх посадові особи можуть мати додаткові обов'язки. Одними з основних принципів у договірному праві є принцип рівності сторін, саме ці принципи визначають правове становище учасників договірних відносин, визначаючи що жодна із сторін не має переваг одна перед одною, незалежно від їх правового статусу (приватна особа чи суб'єкт владних повноважень).

Аналіз останніх досліджень. Питанням принципу рівності сторін договірного права були предметом дослідження українських і зарубіжних учених, таких В. Боришова, Єфремова І. І., Р. Б. Сабодаш, О. І. Мацерін, Ломакіна І. Ю., О. Ю. Димінська та інші.

Метою статті є аналіз норм Цивільного кодексу України та законодавства, які визначають сутність та зміст принципу рівності сторін, із розкриттям особливостей їх застосування при укладенні договорів із Збройними силами України.

Виклад основного матеріалу. Українське законодавство формально гарантує рівність сторін у договірних відносинах між юридичними, фізичними особами та Збройними Силами України, проте на практиці співпраця має значні особливості, що впливають на реальний баланс інтересів. З одного боку, Цивільний кодекс України стаття 3 регулює загальні засади цивільного законодавства, які є рівними для всіх учасників договірних відносин, зокрема принцип свободи договору, але не передбачає принцип рівності сторін договору. Такий принцип ми знаходимо в ст. 1 ЦКУ, де передбачено, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Отже, на практиці мають суттєві особливості, що впливають на реальний баланс сторін. З одного боку, законодавство гарантує рівні права та обов'язки всім учасникам цивільно-правових відносин, включаючи свободу договору та рівноправність сторін. Позитивна властивість принципу рівності в цивільному праві є основою і джерелом принципу добросовісності та принципу справедливості і правосуддя. В цілому, принцип рівності в цивільному праві є основою принципу цивільного права. Пасивне значення принципу рівності в цивільному праві породжує принцип свободи, який також реалізується в цивільному праві. Принцип свободи та принцип рівності впливають один на одного. Принцип рівності в цивільному праві породжує принцип добросовісності та принцип справедливості, які є захистом принципу свободи [1. с.141].

Зазначу, що Конституція України містить систему гарантій, що утворюють фундаментальну основу захисту права на шлюб і створення сім'ї, зокрема визначає гідність людини основою для здійснення нею всіх основних прав, серед інших права на шлюб; зобов'язує державу створювати умови для реалізації права на шлюб, які мають бути визначені законом та не повинні містити необґрунтованих перепон; встановлює фундаментальний принцип рівності, визначає, що права людини є невідчужуваними та непорушними; передбачає заборону скасування конституційних прав, звуження їх змісту та обсягу, а також заборону дискримінації за різними ознаками [2]. Конституційний Суд України у у своєму рішенні в третьому реченні абзацу другого підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини зауважив, що „верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо“ [3]. У Рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 Конституційний Суд України [4] дійшов такого висновку: „Із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності,

ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі“ (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини). Ці рішення підкреслюють важливість чітких і однозначних правових норм для дотримання конституційних, в тому числі цивільно-договірних принципів, таких як рівність і справедливість. Без визначеності правових норм неможливе єдине застосування і обмежене тлумачення в правозастосовній практиці, що може призвести до свавілля.

У Принципах європейського договірного права, у ст. 1:101 принцип рівності у виборі права, яке буде застосовуватись до договірних відносин можуть застосовуватися у трьох випадках: 1) сторони погодилися включити їх у договір або вони погодилися, що їхній договір буде регулюватися цими Принципами; 2) сторони погодилися, що їхній договір буде регулюватися «загальними принципами права», *lex mercatoria* чи іншими аналогічними положеннями; 3) сторони не обрали жодного правопорядку чи норми закону для регулювання договору. Третя можливість має місце вразі негативного вибору права, що підлягає застосуванню. В будь-якому обраному способі регулювання договірних відносин, сторони користуючись принципом свободи договору, у відповідності до досягнутих домовленостей, обирають право за яким будуть реалізовуватись зобов'язання, які будуть для обох сторін однаково регулювати правила поведінки, враховуючи принцип рівності сторін [5, с.64]. Зазначають [6, с. 164], що коли мова йде про принцип рівності в договірному праві, йдеться про те, що підприємства, державні органи та інші подібні установи зобов'язані ставитися до своїх клієнтів однаково. Це означає, що кожен повинен мати право укладати договори з цим підприємством на таких самих умовах, як і інші клієнти, за винятком випадків, коли існують вагомі підстави для спеціального ставлення. Право на укладення договору, звичайно, не може бути безумовним. Існують підстави для особливого ставлення, які настільки глибоко вкорінені в основній структурі ринкової економіки, що їх необхідно прийняти. Отже, значення принципу рівності, сформульованого вище, значною мірою залежить від підстав для особливого ставлення, які вважаються прийнятними.

Не можна завжди просто припускати, що підприємство має право вибирати будь-яких клієнтів і ставитися до них по-різному, якщо воно того бажає, принаймні доти, доки такі слова, як стать, раса, національність, релігія, сексуальна орієнтація тощо, не викликають суперечок. Натомість у всіх випадках особливого ставлення необхідно розглядати, чи слід і в якій мірі особливе ставлення є прийнятним.

Зміст проєкту договору в Україні між ЗСУ, повинен включати такі умови: предмет (найменування, номенклатура, асортимент, кількість товарів, робіт і послуг, вимоги щодо їх якості та здійснення відповідного контролю за якістю товарів, робіт і послуг); права та обов'язки сторін; ціна договору, порядок здійснення розрахунків; можливість зменшення обсягу закупівлі залежно від реального фінансування видатків; строк та місце поставки товарів, надання послуг, виконання робіт; порядок поставки товарів, надання послуг, виконання робіт; строк дії договору; відповідальність сторін; порядок внесення змін до договору та порядок його розірвання; антикорупційне та санкційне застереження; інші необхідні умови (сюди ми відносимо рівність сторін); місцезнаходження та банківські реквізити сторін [7]. Керівники структурних підрозділів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України¹, органів військового управління,

¹ Збройні сили України – військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладатимуться завдання з оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

а також підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства оборони України, які на підставі довіреностей укладають договори від імені Міністерства оборони України, несуть персональну відповідальність за організацію і стан роботи з договорами [7]. Однак специфіка ЗСУ як державного інституту, що функціонує у сфері національної безпеки та оборони, вносить істотні корективи у ці загальні принципи. Діяльність ЗСУ регулюється спеціальними законами, такими як Закон «Про публічні закупівлі» [8], який встановлює особливий порядок укладання договорів, та Закон «Про оборону України» [9], що передбачає пріоритетність виконання оборонних завдань. Це призводить до того, що організації часто стикаються з обмеженими можливостями впливати на умови типових договорів [10], відсутністю механізмів оскарження та недостатньою прозорістю щодо реальних потреб армії. Зазначу, що проєкт договору та всі додатки до нього опрацьовуються структурним підрозділом, до компетенції якого належить питання, що становить предмет договору, у строки, визначені Законами України «Про публічні закупівлі» та «Про оборонні закупівлі» [11], та погоджуються в порядку, визначеному в пунктах 2.7-2.10 Інструкції [7], у строк не більше як 3 робочих дні з моменту їх надходження.

В Україні договірні відносини між організаціями (особливо волонтерськими та благодійними) та Збройними Силами України (ЗСУ) формально ґрунтуються на принципі рівності сторін, закріпленому в Цивільному кодексі України. Крім того, предмет таких договорів – постачання військової техніки, медичного обладнання чи інших критично важливих товарів – передбачає підвищені вимоги до якості, відповідності стандартам та жорсткі строки виконання, що створює додатковий тиск на організації.

Підприємство, яке відмовляється укласти договір із споживачем або пропонує умови, значно менш привабливі, ніж ті, що пропонуються іншим, зобов'язане обґрунтувати свої дії. Можна перекласти тягар доказування на підприємство, яке повинно встановити прийнятні підстави для різного ставлення, тобто підприємство повинно надати причини різного ставлення. Засоби правового захисту у разі порушення принципу рівності можуть бути різними: у деяких випадках, особливо в контексті основних послуг, доцільним є зобов'язання укласти договір, тоді як в інших випадках може бути доцільним відшкодування збитків. При застосуванні договору, який вже укладено, природним засобом правового захисту є приведення положення, яке містить дискримінацію, що не може бути обґрунтована, до нормального рівня. Якщо дискримінація є очевидною з умов, що застосовуються підприємством, обґрунтованими є дії на підставі цивільного законодавства. Прийнятні підстави для відхилення від принципу рівності сторін можуть бути широкими, наприклад принцип рівності сторін у договірних відносинах із Збройними Силами України має обмеження, що випливають із особливого статусу ЗСУ як суб'єкта публічного права та специфіки їх діяльності. Відхилення від принципу рівності сторін у таких відносинах є правомірним, коли воно обумовлене необхідністю забезпечення національної безпеки та оборони держави. Конституція України (ч. 2 ст. 17) та спеціальне законодавство в галузі оборони надають ЗСУ право встановлювати особливі умови договірних відносин, що можуть обмежувати звичайні цивільно-правові гарантії рівності сторін. Такі відступи виправдані у випадках, коли йдеться про забезпечення термінових потреб армії, поставки озброєння та військової техніки, або коли це необхідно для збереження державної таємниці. Закон України «Про державні закупівлі» передбачає спеціальні процедури укладання договорів для потреб оборони, які можуть включати спрощені форми закупівель шляхом використання електронної системи закупівель, зміну умов

договору у разі зміни оперативної обстановки, а також особливі механізми приймання товарів і послуг.

Однак такі відступи від принципу рівності сторін мають бути пропорційними, обґрунтованими оперативною необхідністю та не повинні призводити до порушення фундаментальних прав іншої сторони договору. Вони носять тимчасовий характер і мають застосовуватися лише у виняткових випадках, коли це дійсно необхідно для забезпечення обороноздатності країни. Наприклад, одностороння зміна ЗСУ умов договору щодо термінів поставки може бути виправдана лише за наявності реальної зміни бойової обстановки та за умови подальшої компенсації збитків постачальнику. Договір можна розірвати в односторонньому порядку лише у випадку, якщо це передбачено договором. В іншому випадку, якщо одностороння відмова договором не передбачена і якась зі сторін не погоджується на його розторгнення, це питання має вирішуватися у судовому порядку.

Таким чином, хоча принцип рівності сторін є фундаментальним для цивільно-правових відносин, у сфері взаємодії з ЗСУ він може модифікуватися з урахуванням вищих інтересів національної безпеки. Такі відступи мають бути чітко врегульовані законодавчо, обґрунтовані конкретними потребами оборони та не повинні перетворюватися на систему, що підриває довіру до договірних відносин із державними структурами.

Однак не слід задовольнятися лише викорінюванням більш суб'єктивних форм дискримінації, часто пов'язаних із статтю, расою тощо; можна також прагнути викорінити економічно мотивовані заходи принаймні в деяких ситуаціях. Поняття ризику та класифікація ризиків мають центральне значення в сучасному суспільстві. Наприклад, на фінансових ринках відмова від укладення договору через високий кредитний ризик за певних обставин є не тільки прийнятною, але й бажаною. Однак, загалом можна сказати, що в соціальному цивільному праві, де наголос робиться на солідарності, необхідно намагатися запобігати дискримінаційній класифікації ризиків і прагнути встановити більш інклюзивні класифікації. Слід максимально намагатися протидіяти рішенням, які змушують бідних платити більше. Стосовно судової практики, то у разі спорів суд залишає перевагу виконанню державного замовлення, що обумовлено пріоритетами національної безпеки.

Висновки. Таким чином, при відсутності критеріїв рівності сторін договору (йдеться про рівність представників сторін Збройних Сил України) та її реалізації і забезпечення, що породжує нерівне правове положення фізичних та юридичних осіб. Хоча формальна рівність сторін у договорах з ЗСУ існує на рівні законодавства, її практична реалізація потребує подальшого вдосконалення механізмів взаємодії, які б поєднували інтереси національної безпеки з принципами справедливого партнерства, прозорості та ефективного використання ресурсів громадянського суспільства. Важливим кроком у цьому напрямку є розвиток діалогу між військовим керівництвом, представниками організацій та громадськими активістами для вироблення оптимальної моделі співпраці, що враховувала б як оперативні потреби армії, так і можливості волонтерських та благодійних організацій.

Водночас останніми роками спостерігаються позитивні зрушення у напрямку більш збалансованої співпраці - розробляються типові договори з урахуванням інтересів недержавних організацій, обговорюється створення спеціального омбудсмена для вирішення конфліктних ситуацій, впроваджуються механізми публічного обговорення потреб армії. Таким чином, хоча формальна рівність сторін у договорах з ЗСУ існує де-юре, її практична реалізація потребує подальшого вдосконалення механізмів взаємодії, які б поєднували інтереси національної безпеки з принципами справедливого партнерства та ефективного використання

ресурсів громадянського суспільства. Необхідно також забезпечити прозорість укладення та виконання договорів, щоб уникнути корупції та неефективного використання

коштів. Такий підхід сприятиме покращенню співпраці між ЗСУ та фізичними, юридичними особами та забезпеченню дотримання принципу рівності сторін договору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ruyuan, Guo. Theoretical Research on the Principle of Equality in Civil Law from the Perspective of Civil Society. *Asian Social Science*. 15. 2019. 141-141. 10.5539/ass.v15n10p141 .
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду про відповідність Конституції України (конституційність) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України Справа № 1-1/2023(72/23) від 29 жовтня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-24?find=1&text=%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81#w1_1
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) Справа N 1-33/2004 від 2 листопада 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) м. Київ Справа N 1-17/2005 22 вересня 2005 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>
5. Єфремова І.І. Ломакіна І.Ю. Принципи свободи договору і рівності сторін у договірному праві України та ЄС. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 2(54). 2022. С.60-66 URL: DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.2\(54\).264404](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.2(54).264404)
6. Thomas Wilhelmsson: Contract and Equality Stockholm Institute for Scandianvian Law. 1957-2009 URL: <https://www.scandinavianlaw.se/pdf/40-6.pdf> с.145-165
7. Про деякі питання організації роботи з договорами в Міністерстві оборони України: Міноборони України Інструкція від 29.12.2020 №500 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0500322-20#n11>
8. Про публічні закупівлі Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
9. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
10. Типовий договір позики рухомого майна, необхідного для організації харчування особового складу Збройних Сил України: Наказ Міністерства Оборони України від 29.02.2016 № 114 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0429-16#Text>
11. Про оборонні закупівлі Закон України від 17.07.2020 № 808-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>